

Krbavica

(fragmenti iz historijsko-sociološke studije o ličkom selu)

Prof. dr Nikola Rapajić

Selo Krbavicu sačinjavaju tri prostorno odvojena i međusobno prilično udaljena naselja: Krbavica, Vujinove glave i Baljkuša.¹ Naselje Krbavicu sačinjava nekoliko zaselaka, i to: Rapajića kraj, Mirića varoš, Pribića kraj i Vlaisavljevića šor. Unutar ovih zaselaka razlikuju se skupine kuća, koje su nastale diobom rodova i nazivaju se po prezimenima tih rodova od kojih su najbrojniji: Pribići, Zaklani, Jelovci, Mirići, Hrnjaci, Panjkovići, Olbine, Dražići, Čalići, Rapajići, Milankovići, Petrovići, Lukići, Vlaisavljevići i Krasulja, koja je iznimno dobila naziv po potoku, koji kraj nje protječe. Ove skupine sastoje se od 4 do 10 porodica. Međusobno su udaljene 300—400 m. Povezuju ih putevi ili puteljci. Nanizane su uz podnožja brda rubom Krbavičkog polja. Malobrojnije skupine kuća: Obrići, Borčići, Bižići i Paripovići, nestale su bilo pogibijom ljudi u NOB, bilo odseljavanjem poslije II svjetskog rata.

Krbavičko polje je malo kraško polje, koje je odijeljeno od ostalog dijela Krbavskog polja niskom sedlastom previjom. Opkoljeno je sa svih strana brdima — »stranama« — kako to mještani kažu. Leži na apsolutnoj visini od 647 m, oko 200—500 m ispod okolnih vrhova, a zauzima površinu od 25 km². Potpuno je ravno, »kao dlan«, veli narod. Okruglo je, sa promjerom do 1—15 km. Donji kraj polja je mnogo bogatiji debelim slojem zemlje, nego gornji. Poljem protječu dvije male ponornice: Krasulja i Jasik.

Planinski predjeli oko Krbavice, naročito na zapadnoj strani, obiluju sočnim pašnjacima i livadama, a vrlo su podesni za uzgoj sitne stoke (ovaca i goveda — buše). Prije nekih dvije stotine godina ovi pašnjaci i livade bili su glavno obitavalište stanovnika. Obradivani su i na njima se sijalo žito (ječam, pir, zob, proso, heljda).

Preko najnižeg sedla zvanog Kolarište prelazi općinska cesta, koja povezuje selo sa glavnom cestom Titova Korenica—Bunić—Gospić. Selo Krbavica udaljeno je od Titove Korenice 12, dok zračna linija iznosi svega 1—2 km, a od Bunića 5 km.

Klima je ovdje planinska: ljeta kratka, sa vrućim danima i prohladnim noćima, često sušna, a zime duge (4—5 mjeseci), vrlo hladne, s jakim smrzavicama, i sniježnim padavinama; proljetni i jesenski periodi su kratki i često kišoviti. Kasni proljetni i rani jesenji mrazovi vrlo su štetni za poljoprivredu. Glavni vjetrovi su bura i jugo. Ovakvi klimatski uvjeti ne odražavaju se negativno samo na ekonomiku nego i na razne manifestacije društvenog života.

¹ Ovaj je članak pripremljen na osnovu nedovršene studije: **Krbavica — historijsko-sociološka studija ličkog sela**, čiji su autori dr Nikola Rapajić i Dimitrije Prica.

Društveni i proizvodni uvjeti

Od naseljenja ovdje — koncem prve četvrtine 16. vijeka — pa sve do 70-tih godina 19. stoljeća, glavne grane privređivanja su: zemljoradnja, stočarstvo, rad u planini i kućna radinost. Od tada ekonomska osnova se proširuje. Neki zanati u selu, pa i neki drugi načini privređivanja, postaju značajna ekonomska osnova pojedinih kuća; ponešto počinje pritjecati i novac od ljudi, koji su na službi u vojsci, a zatim, naročito od početka 20. stoljeća, od ljudi koji odlaze na radove u druge krajeve i u prekomorske zemlje. Zemljoradnja i stočarstvo su osnov ekonomske baze, njeni glavni elementi. Zemlja je ipak glavni predmet rada.

Pitačnje vlasništva i posjeda zemlje, kao glavnog predmeta rada, imalo je ovdje stoljećima svoja specifična obilježja. Kad su turske vlasti naselile ovdje pretke današnjih Krbavčana da obrađuju opustjela područja i da proizvode poljoprivredne proizvode za sebe i za njih, te da braneći sebe od upada četa s austrijskih i mletačkih posjeda brane njih, zemlja na koju su se naselili bila je već odavna podivljala, zarasla šumom i šikarom, pa su je najprije morali iskrčiti i priveriti kulturi. Međutim, oni ipak nisu mogli postati njeni vlasnici, po pravnim načelima, jer sva je zemlja u turskom feudalnom sistemu bila carska. Mogli su biti samo baštinici, posjednici, držaoci s nasljednim pravom. Dolaskom pod vlast Austrije priznati su zemljišni posjedi pod uvjetom da će redovito služiti u vojsci i uz garanciju da neće biti kmetovi. Ali nije im priznato pravo vlasništva s nasljednim pravom. Vlasnici su postali tek 1850. godine, kad im je austrijski dvor, pod pritiskom tadašnjih revolucionarnih zbivanja, morao to priznati. Dolaskom pod vlast Austrije postali su sastavni dio vojne Granice, koja je bila zatvorena, autarhična, kasarska tvorevina.

Ovakav društveno-ekonomski položaj stoljećima je kočio privredni razvoj sela. Zato nisu mogle biti adekvatno iskorištene ni one mogućnosti koje su pružali geografski položaj i prirodni uvjeti. Poljoprivredna proizvodnja je stagnirala i ništa nova nije u nju uneseno, sve do 70-ih godina 18. stoljeća, kad je uvedena kultura krumpira. A ni druge privredne grane nisu se razvijale, zbog toga što je sva muška radna snaga od 16 do 60 godina služila velik ili najveći dio svog života u vojsci.

Stoljetnim krčenjem šuma, šikara i kamenjara te reguliranjem podvodnih močvarnih terena privedene su poljoprivrednoj kulturi sve one površine koje su ljudi ovog sela svojim snagama i raspoloživim primitivnim sredstvima mogli u tu svrhu osvojiti. Mnogobrojni suvozidi i gomile sakupljenog kamenja spomenici su tom mukotrpnom, upornom i marljivom radu.

Struktura sadašnjeg zemljišnog posjeda katastarske općine Krbavica (prema stanju 1961. g), izgleda ovako:

<i>Kultura</i>	<i>Površina</i>	
	kj.	čhv.
oranice	574	288
voćnjaci	3	1.330
livada	508	610
pašnjaci	1.438	1.268
šume	1.714	27
neplodno zemljište	62	335
Sveukupno:	4.301	658

U toku NOB (1941—1945) poljoprivreda je jako stradala i nazadovala, naročito stočarstvo. Uništeno je i mnogo sredstava za obradu zemlje.

Sada su glavne kulture ječam i krumpir, koje danas svi uzgajaju. Od povrtnih kultura uzgaja se: kupus, grah i luk (crveni, češnjak i ljutika), a od industrijskih konoplja. Crvena djetelina je jedina krmna kultura, koja se uzgaja na oranicama. Prinosi glavnim ratarskih kultura su se s vremenom povećavali boljom obradom i gnojdbom i upotrebom boljeg sjemena, pa su relativno dosta dobri i kreću se, kod ječma od 10 do 15 mtc, a kod krumpira od 120 do 150 mtc po 1 kj.

Od stoke uzgajaju se: goveda, konji, ovce, svinje i perad (pred nekoliko decenija držano je i mnogo koza). Križanjem, boljom ishranom i njegovom goveče (buša) je nešto kvalitetno poboljšano. Prosječno na jednu porodicu otpada troje goveda, a od toga su dvije krave. Najviše porodica imaju po 2 goveda, rijetko jedno, a samo iznimno nijedno. Ima i sada pojedinih porodica koje imaju i 9 do 10 komada goveda. Konje drže kao vučnu radnu snagu, jer su volovi to odavna prestali biti. Preko 40% porodica ima konje, i to gotovo u pravilu po dva. Ovce su pramenke, nešto poboljšane kvalitete. Drži ih preko 50% porodica. Na jednu porodicu dolazi 10 do 12 ovaca. Svinje drže za vlastite potrebe, a nešto i za prodaju. U prosjeku jedna porodica drži oko tri komada svinja, od čega 1,5 otpada na tovljenike. Svaka kuća drži perad (od 10 do 30 komada), u prvom redu za vlastite potrebe, radi jaja, mesa i perja, ali ponešto i za prodaju.

U odnosu na postojeći broj ljudi, broj stoke je još uvijek priličan, ali u odnosu na predratno stanje iznosi oko 30% predratnog, a samo kod svinja postotak je nešto veći.

Voćarstvo je bilo slabo razvijeno i od ranije, a sada pogotovo. Od plemenitih voćnih kultura javljaju se: šljiva bistrica, kruška, jabuka, trešnja, orah. Veći značaj imala je, a ima donekle i sada, samo šljiva.

Ishrana

U pogledu životnih prilika najveći napredak i najveće promjene zbile su se u ishrani ljudi. Dva su osnovna razloga za to: 1) jako smanjen broj potrošača, gotovo za četiri puta u odnosu na predratno stanje, na istom zemljišnom arealu; 2) stalni novčani prihodi većine porodica u vidu invalidnina i penzija. Iako su to pojedinačno male sume, za ovdašnje prilike, naročito zbog redovnog mjesečnog pritjecanja, znače mnogo. Uz ovo se ne smiju zanemariti ni pripomoći od članova porodica, koji su u raznim službama i radovima izvan sela.

Ishrana je poboljšana i kvantitativno i kvalitativno. Najvažnije promjene nastale su u strukturi i tipu ishrane. Pšenični kruh je zamijenio ječmeni koji je do rata i u ratu bio isključiv. Ječam se sada prodaje pivovarama, a kupuje se pšenica i pšenično brašno. Pšenica je potisnula gotovo na minimum i upotrebu kukuruza u ljudskoj ishrani (palenta).

Grupnim i individualnim intervjuima u selu ustanovili smo vrste i količine živežnih namirnica, koje u toku godine konzumira prosječno odrastao čovjek. Preračunavanjem u kalorične vrijednosti ustanovili smo da odra-

stao čovjek konzumira godišnje preko 1,400.000 cal., odnosno dnevno oko 3.900 cal. Ovo je znatno više od prosjeka Australije (3.300 cal.), koja se po potrošku kalorija ubraja među vodeće zemlje. Udio kalorija od žitarica u ukupnoj potrošnji iznosi cca 54%, što se gotovo podudara sa prosjekom Norveške, a za 10% je bolje od prosjeka Jugoslavije i za oko 10% slabije od prosjeka USA. Od živežnih namirnica koje troše najviše kalorija dolazi od kruha (648.000), mlijeka (201.000) i svinjskog mesa i slanine (193.450).²

Odrastao čovjek prima prosječno dnevno u hrani cca 160 grama bjelančevina, a budući da treba primati barem 70, to znači da je vrlo dobro opskrbljen i bjelančevinama. Od ukupne količine bjelančevina 45% otpada na animalne bjelančevine. Osim hranjivih tvari upotrebljavaju u malim količinama i napitke i začine, i to godišnje: kave 1 kg, čaja 0,25 kg, sirceta 2 kg, komposta i pekmeza 3 kg, rakije 20 l, vina 21 l, zatim nešto paprike i papra, te naravno sol.

Stambene prilike

Stambene prilike su bile znatno poboljšanje u prva tri decenija dvadesetog stoljeća, naročito na račun zarada u SAD. Tako su sagrađene mnoge nove kuće, a stare popravljene i proširene. Građene kuće su sa po dvije sobe, s drvenim podovima od dasaka, dok su ranije podovi bili zemljani. Građene su i bolje nuzprostorije (smočnice, »kambre«, vajati), a ponekad su pročelja (dio kuće gdje je ognjište) pokrivena cementnom pločom. Napušteni su raniji običaji, gdje su se bili još održali, da se u jednom dijelu kuće drži stoka. Kuće su zidane od kamena, pokrivane šinlom (šindrom), a samo iznimno i limom.

U toku NOB mnogo kuća i gospodarskih zgrada je izgorjelo, i to prilikom upada Talijana i ustaša (dva-tri puta su izvršeni upadi u dijelove sela, jer čitavo selo u toku NOB neprijatelj nije nikada uspio osvojiti). Sve porodice, osim onih koje su nakon rata napustile selo, obnovile su kuće. S obzirom na jako smanjen broj stanovništva, stambene su prilike daleko povoljnije nego prije rata. Približno 70% kuća imaju po jednu sobu, a 30% po dvije. U kućama sa po jednom sobom zadržano je pročelje s ognjištem, ali ima kuća i s dvije sobe, koje imaju pročelje s ognjištem, ostale imaju kuhinje sa štednjacima. I ove kuće koje imaju ognjišta obično imaju i štednjake.

Zadržali su se podrumi za stoku ispod soba za stanovanje. Ovo je zbog jeftinije izgradnje i racionalnijeg rada (u stara vremena i zbog boljeg osiguranja od krađe). Sa stanovišta udobnosti i higijene ovo je veliki nedostatak stambenih kuća.

Komunikacije i društveni standard

Putevi kroz selo, između pojedinih zaselaka i grupa kuća i putevi u brdske livade i pašnjake te u šumu, vrlo su slabi i neuređeni. Promet je otežan kamenom stancem i nabacanim kamenjem, a u proljeće i u jesen i blatom. I glavni put iz sela do glavne ceste Titova Korenica—Bunić—Gospić, dug oko 3,5 km, slabo je izgrađen i održavan. Sa općinskim sjedištem u Titovoj Korenici saobraćaju pješice, poprečnim puteljcima, preko planine i brda, ili za-

² Obračunavanja kaloričnih vrijednosti nisu vršena sasvim precizno, pa se podaci mogu uzeti kao približno tačni.

prežnim kolima, ili, u novije vrijeme, dijelom pješke ili zaprežnim kolima, a dijelom autobusom (što čine ljudi iz zaselaka u polju).

Selo nije elektrificirano, iako nedaleko od njega prolazi vod visoke napetosti. Zato se narod služi petrolejkama. Time su jako ograničene gotovo sve kulturne, prosvjetne i zabavne djelatnosti. U selu nema ni telefona. Najbliži je u Buniću, koji je udaljen od središta sela 7 km, pa je nemoguće brzo primati ili predavati hitne obavijesti. Najbliža zdravstvena stanica za prvu pomoć je u Titovoj Korenici.

Prema tome, od svega onoga što su dali nauka i tehnika, naročito u posljednjih 100 godina (osim pegle, koja se zagrijava žeravicom, šivaće mašine i primitivnog štednjaka), a čime se gradovi uveliko koriste, ovdje ništa nije našlo primjenu.

II

Uobličavanje seoske organizacije

Današnji oblik sela Krbavice nastao je u dugotrajnom historijskom procesu. Najprije se stvaraju manja naselja, u vrijeme naseljavanja pojedinih rodova. Po svojoj prilici, selo se kao jedinstvena upravno-teritorijalna jedinica konačno uobličilo nakon osnivanja u Krbavici filijale buničke kapetanije 1712. g. Te su godine narodu podijeljena i omeđena zemljišta, te određena vojna obaveza. Izvršen je i popis naroda.

Srbi su tu nakon turske okupacije prisilno kolonizirani iz ekonomskih i vojno-strateških razloga. Naselili su se u svojim od davnina izgrađenim rodovskim organizacijama, sa uobičenom seoskom organizacijom i patrijarhalnom vojno-demokratskom upravom. Pojedina bratstva skupno naseljena, kao privredne jedinice sa svojim komunicama, čine posebnu teritorijalnu i upravnu jedinicu, koja se s vremenom javljaju kao selo u širem smislu. Nazivi tih sela su rodovsko-plemenskog karaktera. Danas su to zaseoci Krbavice sa istim nazivima. Osnovna organizaciona jedinica sela je kuća (kasnije nazvana zadruga). Kuća je također od pradavnih vremena uobličena i detaljno izgrađena u ekonomskom, društvenopravnom (običajnom) pogledu. Takva je prenesena ovdje. Kasniji organizacioni oblici nastali su proširenjem tih prvobitnih oblika, koje su Srbi ovamo prenijeli iz krajeva srpske države, despotovine, iz kojih su doseljeni. Mala rodovska sela ujedinjavana su s vremenom u veliko naselje, selo u novijem smislu. Organizaciona struktura sela Krbavice (koja se ranije zvala Mala Krbavica) bila je ovakva: zadruga (rjeđe i inokosna kuća), selo u širem smislu (rodovsko selo). Rodovska sela objedinjavao je kapetan, vojvoda ili knez. Može se gotovo sigurno ustvrditi da su u ustancima raje protiv Turaka 1684—1689. g. Krbavčani ratovali pod komandom narodnih kapetana Dobrivoja Kneževića i Predoja Zaklana, vođa ustanka u Krbavi. Nakon pripajanja Vojnoj Granici selo se u organizacionom pogledu čvršće ujedinilo. Pojavio se jedan novi elemenat, u selo je po prvi put unesena državna vojno-upravna ustanova u vidu filijale buničke kapetanije (1712), a kasnije satnije. Međutim, ona je i dalje u rukama domaćih ljudi i vojne odrede čine isključivo domaći ljudi. Te je godine austrijski car potvrdio Krbavu kao Granicu pod narodnim oficirima, kapetanima, porkularima, zastavnicima i knezovima. Važan je cilj bio ograničavanje patrijarhalne seoske, vojno-demokratske samouprave i utjecaj na formiranje seoske organizacije vojnim, naredbodavnim putem. U organizacionom i društvenom pogledu nastupile su temeljite promjene od 1848. g., kada kućne zadruge, kao osnovne organizacione jedinice sela, počinju nestajati u svom prvobitnom obliku. Od tada selo gubi sve više svoju raniju organizacionu strukturu, da s vremenom postane skup inokosnih seljačkih kuća.

Godine 1941. selo se organizira u samoupravnu i samoobrambenu jedinicu, da se onemoguću izvršenje započetog genocida. Krbavica je jedno od prvih sela u Lici koje se tako organizira. Tu se ubrzo izgrađuje funkcionalno najbolja takva organizacija. U početku se stvara organizacija za zaštitu samog sela, kojom rukovodi odbor, koji je u tu svrhu izabran u mjesecu augustu 1941. g., nešto kasnije birani su komandiri, a ubrzo poslije toga i komesari sela, koji imaju ove organe: seoska straža (naoružani odred), front nacionalnog oslobođenja i seoski sud. Ubrzo dolazi do odvajanja vojne od samoupravne organizacije u selu. Odbor sela Krbavice pretvara se u Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolicu, koji obuhvata velik broj sela. Njemu su podređeni komandiri i komesari područnih sela, a kasnije sve partizanske vojne jedinice tog područja. Seoskom samoupravom rukovodi Narodnooslobodilački odbor sela koji se bira demokratskim putem na sastanku naroda. U provođenju raznih mjera pomažu mu antifašističke organizacije omladine i žena, ujedinjene u Front narodnog oslobođenja, a naročito mjesna organizacija KPJ, koja je u tom frontu imala rukovodeću ulogu. Ovakva upravna, politička i vojna organizacija čvrsto je izgrađena već kroz tri do četiri mjeseca u periodu priprema za opći narodni ustanak protiv okupatora, ustaša i četnika. U svojoj historiji, dugoj skoro četiri i po stoljeća, ovo naselje je u toku NOB-e (1941—1945. g.) doseglo najviši stepen u pogledu samoupravne, političke i vojne organizacije.³

Sada u selu ima nekoliko organizacija, koje društveno i politički djeluju u vrlo skromnim razmjerima i to: osnovna organizacija SKJ, mjesna organizacija SSRNJ i mjesna organizacija Saveza boraca Narodnooslobodilačkog rata, te sportska organizacija — ogranak Lovačkog društva u Titovoj Korenici.

III

Društveni odnosi u selu

Tradicija je ovdje bila najvažniji faktor reguliranja društvenih odnosa u svim oblastima društvenog života. Ona je utvrdila najrazličitije oblike vladanja i djelovanja pojedinaca i kolektiva za svaku određenu priliku — običaje, kojih se u različitim razvojnim etapama morao svatko pridržavati, ako je želio izbjeći sankcijama. Za vrijeme turske vladavine običaji su ovdje bili jedini regulativ u svima oblastima društvenog života. Austrijske vlasti, nakon zaposjedanja Like i Krbave, nastojale su da sve one običaje koji su bili u oprečnosti s državnom politikom zamijene svojim propisima, pa su u tu svrhu poduzimali i najdrastičnije mjere. Uza sve to, običaji, kao regulativ društvenih odnosa, održali su se u velikoj mjeri u nekim oblastima društvenog života sve do danas.

Među običaje, koji imaju pozitivnu ulogu, mogu se na prvom mjestu ubrojiti oni kojima su regulirani društveni odnosi u pogledu uzajamne ispomoci u radu (kolektivni oblici rada) i uzajamna ispomoc u drugim značajnim prilikama.

³ U Krbavici je neko vrijeme, u početku NOB-e, bilo sjedište Okružnog komiteta KPJ za Liku, pa, od početka 1942. g. neko vrijeme i sjedište Staba partizanskih odreda za Liku. Gotovo za čitavo vrijeme NOB-e u njoj je jedna od najpoznatijih partizanskih bolnica u Hrvatskoj.

U starija vremena naročito su bili cijenjeni i njegovani ovi običaji: mobe u kosidbi, žetvi, kopanju, sadnji, okopavanju i iskopavanju krumpira; suležništvo (sprega, suzništvo) u obradi zemlje i sjetvi usjeva; ispomoć u obavljajući različitim poslovima nemoćnim, ostarjelim, udovicama i siročadi; međusobna ispomoć kod izgradnje kuća i gospodarskih zgrada, naročito pogorjelcima; gašenje zapaljenih kuća ili gospodarskih zgrada; paljenje kreča; traženje stoke, kad se izgubi i zanoći u šumi. Žene naročito organiziraju uzajamnu ispomoć za nabijanje konoplje, navijanje i snopovanje pređe, tkanje, te prela za čijanje perja, pređenje vune i pletenje. Od zajedničkih radova koji su od interesa za čitavo selo zapaženi su: popravljivanje seoskih puteva, ograđivanje groblja, čišćenje lokava i potoka od nanoša blata i šljunka, čišćenje puteva od snježnih nanosa. Relativno novijeg datuma je zajednička sječa, izrada i prijevoz ogrjevnog drveta za školu i učitelja i ograđivanje školskog vrta.

Ovo su, čini se, najvažniji običaji naroda ovog sela. Oni su na odgovarajućim stupnjevima društveno-proizvodnih snaga imali velik društveno-ekonomski značaj. Značenje ovih običaja sada je već jako umanjeno. Unekoliko ih zamjenjuje aktivnost navedenih društvenih i političkih organizacija.

Selo je osobito njegovalo običaje vezane za različite događaje značajne za pojedine porodice ili pojedince, kao što su: ženidba i udaja, porođaj, bolest, smrtni slučaj. Svi ovi događaji zbivaju se povremeno u svakoj kući, pa je svakome u takvim prilikama potrebna pomoć ili saučestvovanje drugih, na ovaj ili na onaj način. Za to su običajima regulirani društveni odnosi za svaku ovakvu priliku i njih se narod ovdje i sada uvelike pridržava. Što se tiče običaja, koji se odnose na sam ceremonijal prigodom ovakvih događaja, sva mistika, kojom su nekada jako obilovali gotovo posve se izgubila.

Praznovjericice i razni vjerski (crkveni) običaji, koji su većinom potjecali još iz pradavnih (neznabožackih vremena), bili su ovdje sve do najnovijeg doba vrlo brojni i narod je do njih mnogo držao, osobito što se tiče praznovjericica. Sada se nailazi još samo na tragove ovih zaostataka iz pradavne prošlosti. Ponajviše je ovo rezultat svakodnevnog političkog i prosvjetnog rada u toku NOB.

Migraciona kretanja stanovništva

Od polovice XIX, a naročito u prva dva decenija dvadesetog stoljeća, u selu se zbivaju vrlo značajne društvenoekonomske promjene. To je vrijeme naglog prodora robno-novčanih odnosa i do tada patrijarhalno selo. Posljedica ovog je odlaženje sve većeg broja ljudi na rad, ne samo u neke naše krajeve (naročito Slavoniju) i gradove već naročito u neke evropske i prekomorske zemlje, radi zarade.

Migracija u Njemačku (Prusku) i druge evropske zemlje te u prekomorske zemlje, naročito u SAD, uvjetovana je naročito ovim momentima: 1) loše ekonomske prilike i velika prenaseljenost; 2) oslobođenje od stega, koje su nametali propisi u kućnim zadrugama; 3) postepeno oslobađanje od vojnih graničarskih obaveza (od 1498. g. do ukidanja Vojne granice 1881. godine).

Pod konac 19. i početkom 20. stoljeća počinje upravo masovno odlazanje ljudi na rad u prekomorske zemlje, ponajviše u SAD. Do 1914. g. iz ovog je sela emigriralo preko 300 ljudi. Godine 1912. iz donjeg dijela naselja Krbavice, iz 42 porodice, u američkim državama bilo je 65 ljudi, tj. 1,5 na jednu porodicu. Odlazila je najbolja radna snaga, ljudi u dobi od 18—40, uglavnom muškarci. U Americi su ostajali obično 8 godina, a neki i 15 do 20 godina. Bilo je takvih koji su se nakon pet-šest godina provedenih u Americi vratili kući, i kad su nakon godinu-dvije dana potrošili svu donesenu ušteđevinu, ponovno su otišli natrag. 26 osoba ostalo je stalno u Americi, stekli su tamo državljanstvo i osnovali porodice. Većina ovih ljudi bili su tamo zaposleni na teškim manuelnim poslovima: sječi šuma, izgradnji pruga, u rudnicima... Malo ih je steklo zvanje kvalificiranog radnika.

Malo ih je znalo govoriti engleski, a i oni koji su znali, govorili su pogrešno, miješano. Bilo je to iz ovih razloga: zbog slabe pismenosti i zato što su se nastanjivali, živjeli i radili zajedno u velikim skupovima, naučili su samo onoliko engleskih riječi, koliko im je bilo najnužnije potrebno za ophođenje na radu, u trgovini i gostioni. Ovo je bio jedan od važnih razloga što su gotovo svi ovi ljudi do smrti ostajali vezani za »stari kraj«. Ne samo u odnosu na svoje selo. To su naročito dokazali u I svjetskom ratu, kad su listom stupili u Dobrovoljačku diviziju na Solunskom frontu i u II svjetskom ratu, kad su svestrano pomagali naš narodnooslobodilački pokret.

Zbog pomanjkanja radne snage zemlja je slabije obrađivana, a stoke je manje držano i slabije je njegovana. Ovo je osobito bilo uočljivo u usporedbi sa gospodarstvima onih porodica koje nisu slale ljude u Ameriku.

Dolari su pospjegli i krupne socijalne promjene, ubrzali raspadanje starih partijarhalnih kuća (zadruga). Raspadanje kućnih zadruga prouzrokovalo je usitnjavanje zemljišnih parcela. Ako je zadruga imala zemljišni posjed u 10 parcela, podjelom na tri-četiri porodice nastalo je 30 ili 40 sitnih parcelica. Stvaraju se nove međe, a posljedica toga su svađe, sudovi i slično. Da bi se izbjegle međusobne svađe oko podjele zajedničkog ognjišta, jer kod podjele mjesto jedne vatre gore tri i četiri u jednoj kući, dolari se upotrebljavaju u prvom redu za izgradnju novih kuća. U čitavom je selu dolarima podignuto preko 200 stambenih zgrada. Novac doprinosi i izmjeni nošnje. Narodnu nošnju potiskuje građanska nošnja (moda). Kućna radnost se smanjuje, mjesto kokalja (vunene papuče) i pletenih opanaka (oputaši) dolazi obrtnički opanak, pa cipela. Djevojački đerdani sa srebrnim tokama i petokunama zamjenjuju se zlatnim dukatima. Životni se standard povećava, počelo se više konzumirati šećera, ulja, bijelog brašna, kave i ostalih trgovačkih artikala. Većina kuća ima ugojenu svinju ili ovce za zimu, ali mlijeko i mliječni proizvodi, palenta, krumpir i kiseli kupus još su uvijek glavni artikli ishrane. Potrošnja alkoholnih pića podvostručila se, svako selo ima svoju gostionu (»birtiju«), a neka i po dvije. Priliv novca utječe i na miješanje društveno-imovinskih odnosa među ljudima, izaziva proces raslojavanja na nekoliko kategorija: »Amerikance« (bogate s novcem), bogataše sa zemljom i stokom, srednjake i sirotinju koja ovisi o prve dvije kategorije i seoske sluge. Volovi nisu više u cijeni, jer su spori, potiskuju ih konji; konjska kola potiskuju sedla i samare; volovske klepke zamjenjuju konjske bronze.

Put u Ameriku je bio skup, pa tu posreduje »seoska banka«. Ti posrednici daju novac za »šifkartu« uz velike kamate i hipoteku na zemlju, stoku i ostali upotrební inventar. Dolazi često i do prodaje manjih komada zem-

ljišta i stoke, novac se troši na plaćanje kamata, sudske troškove i vraćanje zajmova. Tako je dosta novaca zarađenih u inostranstvu beskorisno utrošeno, ali ipak, većinom su ti novci omogućili bolji životni standard u selu, a nekima i to da kupe bolja imanja u plodnijim i prometnijim mjestima.

Između I i II svjetskog rata na radove izvan sela odlazi se pretežno u Beograd i u još neke naše gradove, te naročito u rudnike u Kosovskoj Mitrovici. U inozemstvo se išlo malo, nešto više jedino u Francusku i Belgiju.

Odlazak na radove u strane zemlje i razne krajeve u vlastitoj zemlji imao je, dakle, i pozitivne i negativne strane. Pozitivne su ipak dominantne. Ljudi su od toga, ipak, imali velike ekonomske koristi; stekli su pokretljivost, koja je postala moćan faktor u njihovu životu; prolazili su velike životne škole; mnogo toga su vidjeli i naučili, što im nikada ne bi bilo dostupno da su živjeli samo u svom selu. Istina, Krbavčani su, kao i ostali Ličani, odnosno kao i ostali Graničari, više od dvjesta godina — na račun zemlje koju su držali — ratovali za Austriju gotovo po čitavoj Evropi, pa su stekli veliku pokretljivost, ali ova ekonomska migracija je mnogo više značila u tom pogledu.

Za čitavo vrijeme postojanja sadašnjeg naselja iz Krbavice su se povremeno iseljavale pojedine porodice ili dijelovi porodice, pojedinačno ili u grupama. Najznačajnije seobe izvršene su nakon I i II svjetskog rata. Neposredno poslije I svjetskog rata 70 porodica je odselilo dijelom u Vojvodinu (Bačku), a dijelom u Slavoniju. Naime, za vrijeme I svjetskog rata 62 borca (dobrovoljci iz Krbavice), bila su u Dobrovoljačkoj diviziji, koja se borila na Dobrudži pa na Solunskom frontu. Većina njih javila se u dobrovoljce napustivši rad u Americi, a manji dio iz redova naših zarobljenika u Rusiji. Po povratku iz rata 45 od tih dobrovoljaca napustili su sa svojim porodicama Krbavicu i naselili se na području grada Subotice na feudalnim imanjima Bele Percela, Kalmana i Bele Vojnića. S drugim dobrovoljcima iz općine Bunić i dobrovoljcima iz Bosanske Krupe osnovali su dvije kolonije: Karadorđevo i Mali Beograd.

Kolonizacija je provođena pod vrlo teškim uvjetima od 1920—1925. g. Dobrovoljcima-borcima je dodijeljeno po 8,75 k.j. a neborcima po 5 k.j. Država je jedino osigurala besplatan prijevoz, a za sve drugo morali su se brinuti sami. Ovi naseljenici bili su većinom mlađi ljudi, između 25—35 g. života, a oženjeni su većinom poslije rata. Dospelili su se sa 2—4 člana porodice. Prve dvije-tri godine bili su smješteni u spahijske magazine (u jednom žitnom magazinu Bele Percela živjelo je preko 40 porodica tri godine). Od Agrarnih zajednica kolonisti su primili drvenu građu i crijep, a za sve ostalo oko podizanja kuća brinuli su se sami. Većina kuća prilikom građe nabijena je od zemlje, malo ih je zidano od cigle. Većinom su bile bez poda pa su bile vlažne i nezdrave. Natalitet ovih kolonista bio je velik. Po pojedinoj porodici dolazilo je prosječno godišnje jedno novorođenče, pa je svaka porodica ubrzo imala četvero do petero djece u prosjeku. Tako je u koloniji Mali Beograd u 60 porodica bilo 240-tero djece. Mortalitet djece bio je velik, naročito prvih godina, (do 1928). Novosnovano groblje bilo je prekriveno dječjim grobovima. Najčešći slučajevi smrtnosti bili su zbog neracionalne ishrane, slabih higijenskih uvjeta (osobito su štetno djelovali vlaga i prašina) i loših stambenih prilika. Poduzimanjem zdravstvenih mjera, mjera za održavanje čistoće, održavanjem domaćinskih tečajeva i predavanja, korištenjem iskustva starosjedioca, te uvođenjem racionalnije ishrane spriječeno je umiranje dojenčadi. Prvih godina osietno su zaostajali iza starosjedioca kako u obradi zemlje tako i u proizvodnji. Bilo je u početku i ljenstvovanja i neki su zemlju davali i u zakup. Nakon desetak godina većina ih se ozbiljno prihvatila rada, zemlju su prestali davati u zakup, žito ne prodaju »u zelenom«, tove svinje za prodaju i proizvode i druge viškove za tržište.

Drugo veliko iseljavanje bilo je nakon II svjetskog rata, pod konac proljeća 1945. g. Kako je u selu u toku NOB spaljen znatan broj kuća i gospodarskih zgrada, mnogim porodicama je bolje odgovaralo da se isele, pogotovo jer nisu imale sredstava da ih obnavljaju ili nanovo izgrađuju, a kao kolonisti mogli su dobiti osim zemlje i kuće i gospodarske zgrade. Zbog općih društvenih potreba bilo je važno da se čim prije nasele napušteni posjedi u ravničkim područjima, naročito u Vojvodini, pa se nastojalo da se i oдавde iseli stanoviti broj porodica. Manji broj je onih porodica koje su se iselile a da im kuće nijesu bile spaljene. Glavni činilac ovog iseljavanja nije bio prenaseljenost, kao kod svih ranijih, jer je broj stanovnika bio ispod normale. Ovi kolonisti naselili su se u Bačku, uglavnom u mjesta Kolut i Brestovac. Osim ovog kolektivnog iseljavanja neposredno po završetku rata bilo je kasnije i pojedinačnih iseljavanja i drugdje, naročito u Zemun.

Ovi kolonisti su se snašli u novim krajevima, novim prilikama i drukčijem načinu života, mnogo brže i lakše nego ranije, iako i oni polagano i oprezno urastaju u novu sredinu. Glavni razlozi bržeg snalaženja su ovi: 1) preseljavanje je provedeno pod organiziranom brigom državnih organa i društveno-političkih organizacija; 2) kolonisti su dobili određenu zemlju, kuće, gospodarske zgrade, dio poljoprivrednog oruđa, zalihe hrane, a sa sobom su ponijeli i razne dijelove pokretne imovine; 3) u mjestima gdje su se naselili našli su se uvelike u srodnom i poznatom elementu, također i u društvu s kolonistima iz drugih krajeva Like; 4) omogućeno im je da odmah postanu učesnici u izgradnji narodne vlasti i društveno-političkih organizacija, kao i u kraju odakle su došli; 5) uključivanje u zadružne organizacije omogućilo im je da brže savladaju nove načine obrade zemlje. Za nekoliko godina postali su u velikoj mjeri i proizvođači za tržište. Tove za prodaju: bekon-svinje, junad, guske, patke, a proizvode za tržište i žitarice: pšenicu (siju samo visokorodne sorte) i kukuruz (hibridni). Pojedine porodice prodaju godišnje po 50—100 komada utovljene peradi, a neki dobivaju godišnje i po 300.000 din. samo za utovljene svinje itd. Zato ih većina ima radio-aparate, neki imaju i motorkotače, a većina ih nabavlja nove, udobnije namještaje u kuće. U mjestima imaju sve najvažnije komunalne, prosvjetne, zdravstvene i dr. ustanove: elektroopskrbu, pekare, trgovine, prerađivačku mljekaru, mlin, željezničku stanicu, poštu, osmoljetku i gimnaziju, dom kulture, kino, zdravstvenu ambulantu, agromonsku i veterinarsku službu, razvijenu mrežu za otkup poljoprivrednih proizvoda, a dočim njihovo matično selo Krbavica, kako smo vidjeli, nema ništa od ovog.

Pomora djece nije bilo, a i inače zdravstveno stanje je bolje. Glavni razlozi su: neusporedivo bolji uslovi života i malen broj poroda (prosječno dvoje djece na jedan bračni par).

IV

Tendencija kretanja broja stanovništva i perspektiva naselja

Drugi popis stanovništva, nakon što su Lika i Krbava potpale pod Austriju, izvršen je 1712. g., međutim pošto je to skupni popis za buničko područje, teško je tačno utvrditi koliko je stanovnika tada imala Krbavica. Po Grbiću, Krbavička parohija, koja je obuhvatila Krbavicu i susjedno selo Trnavac, imala je 1768. godine 60 kuća sa 1719 stanovnika; god. 1880. — 164 kuća sa 2147 stanovnika. Kako pokazuju kasniji podaci, vođeni posebno za svako od ovih sela, na Trnavac je otpadala jedna trećina stanovnika. Ako to uvažimo, onda brojno kretanje stanovnika u Krbavici izgleda ovako:

<i>Godina</i>	<i>Broj stanovnika</i>
1800.	1.146
1880.	1.448
1940.	1.152
1948.	731
1959.	489
1963.	320

Kako je natalitet sve do II svjetskog rata bio veći od mortaliteta, broj stanovnika je limitiran odseljavanjem. U prosjeku za 150 godišnji period, do II svjetskog rata broj stanovnika iznosio je oko 1.200. Godine 1.800 i 1.940 broj stanovnika je isti, iako je 1880. g. znatno veći. Čim je razvojačena Vojna krajina i dozvoljeno migriranje broj stanovništva se sveo na stanje iz 1880. g. Broj od oko 1.200 stanovnika je, prema tome, granični broj koji je tu mogao ranije živjeti skromnim životom, prema tadašnjim mjerilima. Od početka II svjetskog rata do sada zbile su se već izvanredno značajne demografske promjene, koje su dovele do naglog opadanja broja stanovnika i stvaranja takve starosne strukture koja je vrlo nepovoljna i za prostu reprodukciju. Uzroci su raznovrsni, a neke osnovne razloge smo već spomenuli. Ratne posljedice (pogibije ljudi, spaljene kuće i gospodarske zgrade, spaljena i opljačkana imovina), mogućnosti naseljavanja drugdje, gdje su povoljniji životni uslovi, utjecali su neposredno na takvo smanjivanje broja stanovnika i uvjetovali navedenu starosnu strukturu.

Proces smanjivanja broja stanovništva od 1941—1963. g. ilustriraju ovi

podaci:

a) poginuli kao žrtve fašizma	97
b) poginuli u NOV	60
c) odselilo nakon oslobod. 39 porodica	156
d) ostalo nakon oslobođenja u JNA	46
e) na službi u NM	18
f) zaposleno u fabrikama i dr. poduzećima	42
g) zaposleno u raznim ustanovama	34
h) članovi porodice pod d, e, f i g	282
i) na studijama	18
j) u srednjim školama	24
Ukupno	777

Tako se u posljednje 23 godine broj stanovnika smanjio za 72,5%; od toga je poginulo 14%, promijenilo zanimanje i ne živi u selu 37%, otselilo u druge krajeve 13,5%, u školama i neće se vratiti natrag u selo 8,2%, u selu još stalno živi samo 27,5%. Prije II svjetskog rata u Krbavici je obično bilo oko 100 momaka i isto toliko djevojaka, a koncem 1963. g. bilo je 5 momaka i 6 djevojaka, od kojih nitko ne namjerava ostati u selu. Zbog poremećene starosne strukture stanovništva, broj novorođenčadi rapidno opada: godine 1960. rođeno je 6, 1961. g. 3, a 1962. godine 1 dijete.

Dakle, broj stanovnika u ovom selu smanjio se do sada, u odnosu na 1940. g., za blizu tri četvrtine. Proces smanjivanja je stalno aktivan, a budući omladina i dalje odlazi iz sela reprodukcija stanovništva je već u završnoj fazi i naselje će ubrzo nestati, jer i pojedini stariji ljudi, kad iznemognu, a samohrani su, odlaze rodbini na uzdržavanje.

Zaključak

1. S obzirom na već jako smanjen broj stanovnika, vrlo lošu starosnu strukturu, stalan odliv ljudi, kao i s obzirom na to da se ništa ne poduzima da se ovaj proces racionalno regulira, ovo će naselje uskoro izumrijeti.

2. Sa ekonomskog stanovišta (vjerojatno i s demografskog) ovakav proces je negativan, jer ništa nije predviđeno čime bi se nadomjestilo sadašnje stanovništvo i njegova privredna aktivnost (ovo je problem, jer je u Lici, pa i u svima ostalim planinskim područjima u SRH, ovakav proces u toku u mnogim selima);

3. Međutim, s obzirom na navedene zemljišne kapacitete (pa i na opisano stanje prehrane), ovdje bi moglo dobro živjeti najmanje polovica od navedenog stogodišnjeg prosječnog broja stanovnika (oko 600), odnosno za dvostruko više nego sad;

4. Ovo je u načelu moguće postići: organiziranjem plasmata viškova poljoprivrednih proizvoda (naročito mlijeka i krumpira), što bi omogućilo stalne novčane prihode, a to je sadašnjoj ekonomici samoopskrbnog karaktera osnovni nedostatak i jedan od najvažnijih razloga opisanih migracija ljudi na radove izvan sela; zatim intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje, uvođenjem elektrifikacije koja bi pomogla unapređenje ekonomike, a naročito kulturno-prosvjetni i zabavni život, što je ovdje sada i najpreče; i na kraju poboljšanjem komunikacija.

Summary

KRBAVICA

(Fragments from the Historio-sociologic Study of Lika's Village)

The monographic picture of the village Krbavica has been given by the analysis of its socio-economic conditions throughout the history, from the beginning of XVIII century to the present days. The village is situated at the karst field in Lika (province of Croatia), 647 m above the sea level, in the mountainous climate conditions; its arable land is very small and covers only 13% of the total agricultural soil surface. Tillage, livestock-breeding and work in the forest are the main peasants' activities. In the past this region was first under the Turkish rule, and after that it was a part of the Austrian military frontier. During the last world war its economy was completely destroyed. With the penetration of the commodity production and innovations family cooperatives and old traditions started to diminish.

Up to 1914. about 300 people migrated, mostly to USA. They were all men in the age of 18 to 40 years. There were two organized colonizations to Vojvodina (1920—1925) and Slavonija (1945). The maximum number of population living in the village during the last 83 years amounted to 1,448. During the last 23 years the number of the population decreased for 72,5%. Out of that 14% were killed during the World War II., 37% changed their occupation and do not live in the village any more, 13,5% migrated to other regions of Yugoslavia, 8,0% went to schools and did not return to the village. Now only 27,5% of the prewar population live in the village.

According to author's estimate, the main reasons for such intensive out — migration tendencies in the past were; 1) unfavourable agricultural conditions and agrarian overpopulation 2) opposition to the house-cooperative's discipline, 3)

strong inclination of getting rid of the military frontier obligations and 4) striving for better living standard.

Birth rate decreases. In 1960 only 6 children were born, 1961 — 3 and in 1962 only one.

Taking into account all mentioned tendencies, the author comes to the conclusion that this village in the near future will die out. At the same time he suggests some measures which would be necessary to be undertaken in order to stop the process of dying out not only of this village but also of many similar ones in mountainous regions.

Резюме

КРБАВИЦА

(отрывки из историко-социологической монографии одной деревни в Лике)

Анализируя общественно-экономические условия жизни в течение истории (с начала XVIII века по 1963 год), автор нам даёт монографическую картину этой деревни. Она поместилась на карстовом поле в Лике (высота над уровнем моря 647 м.); климат типичный для гористых местностей, пахотной земли мало (13%). Жители деревни занимаются главным образом земледелием, скотоводством и работают в лесу. Деревней когда-то владели турки, а потом она вошла в состав Военной Краины. Во второй мировой войне деревня экономически была почти совсем уничтожена. С проникновением денежного хозяйства, подчёркивает автор, и с разложением задруги начинается процесс исчезновения традиции и введения новшеств, а особенно улучшается питание.

По оценке автора главными причинами большой эмиграции в прошлом нужно считать: 1) неблагоприятные условия для земледелия и аграрную перенаселённость, 2) борьбу против зажима в задруге, 3) желание освободиться военных обязанностей в этой пограничной полосе и 4) тяготение к лучшей жизни.

До 1914 года из этой местности эмигрировало свыше 300 человек, главным образом в США. Всё это были мужчины в возрасте от 18 до 40 лет. Были и две организованные колонизации в Войводину и Славонию: в 1920-1925 и в 1945 году. Максимальное число жителей этой деревни за последние 83 года было 1.448 человек. »Лишь за последние 23 года число жителей уменьшилось на 72,5%: во второй мировой войне погибли 14%, получили другие специальности и не живут в деревне 37%, переселились в другие края 13,5%, в разных школах учатся и больше не возвратятся в деревню 8,2%. Из тех, кто жил в деревне и до войны, из тех в деревне постоянно живут лишь 27,5%.«

Рождаемость резко падает. В 1960 году родилось шестеро детей, в 1961 году - трое, а в 1962 году только одно. Автор, смотря на эти данные, считает, что эта деревня в недалёком будущем вымрет, а в итоге вносит несколько предложений о том, как можно остановить этот процесс вымирания.